

Roli dhe statusi i teologjisë në Islam

Description

Imam Gazaliu

Burimi: Abu Hamid Al-Ghazali, *The Principles of the Creed : Book 2 of the Ihya' 'ulu'm al-di'n, the Revival of the Religious Sciences = Kita'b qawa'id al-'aqa'id*, trans. Khalid Williams (Louisville, KY : Fons Vitae, 2016), 25-41.

Mbi dhënien e mësimit fetar në mënyrë graduale, dhe stadet e nivelet e bindjes

Dije se ajo çka ne kemi thënë më sipër në ekspozenë e kredos/akides duhet t'i prezantohet një fëmijë në vitet e tij të hershme kështu që ai të mund ta mësojë atë përmendësh.^[1] Mbas kësaj, kuptimet e akides duhet t'i shpalosen atij pak e nga pak teksa ai rritet. Ai ia fillon me mësimin përmendësh, më pas me të kuptuarit, më pas me bindjen, sigurinë, dhe besimin në të. E gjitha kjo mund të kultivohet te fëmija pa qenë nevoja e argumenteve racionale.

Në mëshirën e Tij, Zoti, i Lavdëruar qoftë Ai, e çel zemrën e njeriut ndaj besimit në etapat e hershme të jetës së tij pa qenë nevoja për argumente dhe prova racionale. Si mund të mohohet kjo, kur besimet e njerëzve të zakonshëm janë të gjitha të bazuara mbi mësime dhënien e thjeshtë dhe vetëm mbi imitim e verbër?^[2]

Sigurisht, besimi i bazuar mbi imitim e verbër nuk do të jetë kurrë i çliruar nga ndonjë lloj dobësie në

fillim, në atë se ai mund të zëvendësohet nga diçka kontradiktore në qoftë se ajo sugjerohet. Si rrjedhojë, besimi duhet të forcohet dhe të afirmohet në mendjen e fëmijës dhe të njeriut të thjeshtë derisa ai të bëhet i qëndrueshëm dhe i palëkundshëm.

Mënyra për të forcuar [besimin e tyre] dhe për ta afirmuar atë nuk është që të mësohet arti i debatit dhe tologjisë/kelamit; më saktë, ajo mënyrë është që të lexohet Kurani dhe komentaret e tij, dhe korpusi i haditheve dhe interpretimi i tij, dhe të përfshihet në akte të rregullta të adhurimit. Duke vepruar kështu, bindja [e njeriut të zakonshëm] do të vazhdojë të bëhet më e ngulitur teksa ai dëgjon provat dhe argumentet e Kuranit, bëhet i familjarizuar me vërtetimet dhe mësimet dobiprurëse të haditheve, dhe përfton ndriçimet e akteve të rregullta të adhurimit dhe devotshmërisë. Ato do të forcohen më tutje nga dobitë e të vështruarit të punëdrejtëve dhe nga të ndenjurit me ata, nga përjetimi i çehres së tyre të përndritur, nga fjalët e tyre dhe nga qëndrimi i tyre në të qenit të përunjur përpara Zotit të Plotfuqishëm, [duke qenë] me drojë prej Tij, dhe [duke qenë] në paqe me Atë. Kësisoj, mësimi i parë është si të mbjellësh një farë në zemër, dhe më pas këto [aspekte] të tjera shërbejnë për të ujitur dhe për t'u përkujdesur për farën derisa ajo rritet dhe forcohet dhe bëhet e fuqishme *si një pemë e mbarë, rrënjët e së cilës janë të ngulitura thellë, degët e së cilës [shkojnë lart] në qiell [14:24].*

Një person i tillë duhet të ruajë plotësisht veshët e tij nga debati dhe teologjia/kelami, për shkak se debate të tilla më tepër do të shkaktojnë pështjellim tek ai se sa do ta ndihmojnë atë, dhe më tepër do ta prishin atë se sa do t'i sjellin atij dobi. Dhe vërtet, përpjekja për ta forcuar atë nëpërmjet debatit është si të qëllosh një pemë me një vare hekuri me shpresën se do e forcosh atë duke e bërë më të qëndrueshme,^[3] kur kjo ka më tepër të ngjarë që ta bëjë atë copash dhe ta shkatërrojë atë. Ti mund ta dëshmosh këtë me vetë sytë e tu, dhe kjo do të jetë mëse e mjaftueshme për ta pasur këtë të qartë.

Krahaso akiden e njerëzve të thjeshtë punëdrejtë e të devotshëm me akiden e kelamistëve dhe debatuesve: ti ke për të parë se besimi i njeriut të thjeshtë ngrihet si një mal, që nuk e prekin fatkeqësitë apo vetëtimat e rrufeshme, ndërkohë që besimi i kelamistit i cili e mbron akiden e tij më argumente të ndryshme racionale është si një fill që fryn andej nga e merr era. Të vetmet përjashtime ndaj këtij rregulli janë ata të cilët dëgjojnë argumentet racionale të akides dhe i ndjekin verbërisht ato pikërisht sikurse kanë ndjekur në fillim vetë akiden; sepse kur vjen puna tek ndjekja e verbër, nuk ka asnjë dallim ndërmjet mësimit të argumentit dhe mësimit të gjësë që argumenti vërteton. Të japësh mësim një provë është një gjë, por të deduktosh prova nëpërmjet refleksionit është diçka krejt e ndryshme.

Kur fëmija rritet me këtë akide, nëse ai vendos të ndjekë një jetë tokësore të zakonshme, atij nuk do t'i çelet asgjë tjetër, por ai do të jetë i sigurtë në amshim për shkak se ai kapet fort pas akides së njerëzve të të vërtetës. Sheriati nuk kërkon asgjë më shumë nga populli [i thjeshtë] arab se sa besimi i qëndrueshëm në rëndësinë e jashtme të këtyre doktrinave; sa i përket zhytjes në hollësira dhe prodhimit të një skeme me argumente racionale, atyre kjo gjë nuk iu kërkohej aspak.

Në qoftë se [dikush] vendos se ai dëshiron t'iu bashkohet shtegtarëve në udhën e amshimit, dhe nëse atij i jepet një sukses i atillë saqë ai përfshihet në vepra të devotshme, i qëndron besnik të qenit i ndërgjegjshëm për Zotin, e përmban veten nga dëshira, dhe e zë veten me ushtrim dhe përpjekje shpirtërore – në qoftë se ai e bën këtë, atëherë dyert e udhëzimit do t'i hapen atij dhe [ato do të] zbulojnë të vërtetat e kësaj doktrine nëpërmjet një përndritjeje [hyjnore] që vendoset në zemrën e tij, për shkak të përpjekjes së tij dhe në nder të asaj çka Zoti i Plotfuqishëm premtoi kur Ai tha, *dhe ata të cilët përpiqen për Ne – Ne pa dyshim do t'i udhëzojmë ata në udhët Tona* [29:69].

Ky është xhevahiri i vyer i cili është edhe qëllimi më i skajshëm i besimit të atyre që janë të mbrujtur me vërtetën dhe ai i atyre që janë më të afërt me Zotin. Kjo është ajo çka nënkuptohej me të fshehtë që u mboll në zemrën e Ebu Bekër Sidikut, Zoti qoftë i kënaqur prej tij, që i dha atij virtyt mbi pjesën tjetër të njerëzimit.

Shpalosja e kësaj të fshehte – apo këtyre të fshehtave – ka nivelet e saj, që janë në raport të drejtë me nivelet e përpjekjes dhe nivelet qenies së brendshme në pastërtinë dhe dëlirësinë e saj nga gjithçka përveç Zotit të Lartësuar dhe përndritjes së saj me dritën e sigurisë. Kjo s'ka asnjë dallim nga pabarazia që ekziston ndërmjet njerëzve në dijen e tyre rreth mjekësisë, jurisprudencës, apo çdo shkencë tjetër: kjo ndryshon në bazë të përpjekjeve të njerëzve si edhe të dhuntive të tyre të natyrshme të inteligjencës dhe zotësisë. Pikërisht sikurse ato nivele janë të panumërta, kështu janë edhe këto.[\[4\]](#)

Hulumtim mbi gjykimin shariatik në lidhje me studimin e teologjisë

Në qoftë se i thua: A është studimi i debatit dhe teologjisë i dënueshëm si studimi i astrologjisë, apo mos vallë ai është i lejuar, apo i këshillueshëm?

Përgjigja: Në lidhje me këtë çështje, njerëzit kanë pasur mendimeve nga më të skajshmet. Ka disa që thonë se teologjia është një risi heretike, dhe e ndaluar, dhe se do të ishte më mirë për një person që të takohej me Zotin e Plotfuqishëm si fajtor për çdo mëkat përveç mveshjes ortakë Atij, se sa [ç'do të ishte] po të takohej me Atë ndërkohë që është fajtor për [studimin e teologjisë]. Të tjerë thonë se ajo është esenciale dhe obligative, ose për bashkësinë myslimane si një e tërë ose për çdo individ mysliman, dhe se ajo është më e mira e veprave dhe më e larta e akteve të devotshme për shkak se ajo verifikon dijen për njëshmërinë e Zotit dhe mbron fenë e Tij.

Ndër ata të cilët e kanë cilësuar atë ndaluar kanë qenë Shafiu, Maliku Ahmed ibn Hanbeli, Sufjani, dhe të gjithë njerëzit e hadithit në gjirin e myslimanëve të hershëm.

Ibn Abd el-A'la, rahmet pastë, ka thënë:

“Në ditën që ai, Zoti qoftë i kënaqur prej tij, debatoi me Hafs el-Ferdin, një teolog mutezili, e kam dëgjuar Shafiun të thotë: “Do të ishte më mirë për njeri që të takohej me Zotin e Lartësuar teksa është fajtor për çdo mëkat përveç të mveshurit Atij ortakë se sa [ç'do të ishte] po të takohej me Atë ndërkohë

që është fajtor për ndonjë teologji.” Unë e kam dëgjuar Hafsin të thonë gjëra që mua nuk m’i nxë as goja t’i them.[\[5\]](#)”

Ai gjithashtu ka thënë: “Kam dëgjuar gjëra nga teologët që unë nuk i kisha përfytyruar kurrë. Më mirë do të ishte që një njeri të sprovohej me gjithçka që Zoti e ka ndaluar, përveç mvshjes Atij ortakë, se sa të studionte teologjinë.”[\[6\]](#)

El-Karabisi ka përcjellur se Shafiut, Zoti qoftë i kënaqur prej tij, iu bë një pyetje për teologjinë, dhe ai, i zemëruar, tha: “Pyesni Hafs el-Ferdin dhe bashkëshoqëruesit e tij, që Allahu i poshtëroftë ata!”[\[7\]](#)

Kur Shafiun e kaploi sëmundja, Hafs el-Ferdi shkoi për t’i bërë një vizitë dhe e pyeti: “A po më njeh kush jam?”

Ai iu përgjigj: “Ti je Hafs el-Ferdi – Zoti as të mos të mbroftë dhe as mos të udhëzoftë derisa ti të pendohesh nga ajo që je duke bërë.”[\[8\]](#)

Ai gjithashtu ka thënë: “Sikur njerëzit t’i njihnin rreziqet e impulseve [që vijnë si pasojë e zhytjes në] teologji, ata do të merrnin arratinë prej saj njëlloj sikurse marrin arrarinë nga luanët.”[\[9\]](#)

Ai gjithashtu ka thënë: “Kur dëgjoni që një njeri thotë, “Emri është identik me të emërtuarin apo i ndryshëm nga i emërtuari,” atëherë dijeni se ai është një njeri i teologjisë [dhe] pa asnjë fe.”[\[10\]](#)

El-Zaferani ka përcjellur se Shafiun ka thënë: “Gjykimi im për teologët është se ata duhen fshikulluar me degë palme dhe duhen nxjerrë që të parakalojnë para fiseve dhe klaneve, të shoqëruar nga një tellall: “Kjo është ajo që do t’iu ndodhë atyre që heqin dorë nga Kurani dhe suneti dhe i vihen udhës së teologjisë.””[\[11\]](#)

Ahmed ibn Hanbeli, rahmet pastë, ka thënë: “Teologu nuk ka për të parë kurrë hajr. Është e rrallë që të gjesh një student teologjie pa njëfarë prishjeje në zemër.”[\[12\]](#) Kaq shumë e nënçmonte [Ahmed ibn Hanbeli] atë sa që ai e prishi miqësinë e tij me Harith Muhasibin, pavarësisht nga asketizmi dhe devotshmëria [e Muhasibit], për shkak se ky i fundit kishte shkruar një libër ku hidhte poshtë rijësuesit heretikë. Ahmedi, rahmet pastë, i tha atij: “Ah medet për ty! A nuk i përcjell vetë [kështu] risitë e tyre, përpara se t’i hedhësh poshtë ato?! Duke shkruar këto gjëra, a nuk i nxit ti njerëzit që të lexojnë vepra herezie dhe [a nuk i] angazhon mendjet e tyre në këto punë të dyshimta, duke i frymëzuar kështu ata që të përvetësojnë këto opinione dhe përsiatje?”[\[13\]](#)

Ahmedi, rahmet pastë, ka thënë: “Dijetarët e teologjisë janë heretikë.”[\[14\]](#)

Maliku, rahmet pastë, ka thënë: “Çfarë do të bënte ai nëse dikush tjetër më i aftë se ai në debat do të vinte tek ai – mos vallë ai do të hiqte dorë çdo ditë nga feja e tij për një fe të re?” Domethënë, argumentet e debatuesve gjithnjë e rrëzojnë njëri tjetrin.[\[15\]](#) Maliku, rahmet pastë, gjithashtu ka thënë: “Nuk pranohet dëshmia e njerëzve të risisë heretike dhe të dëshirave.” Njëri prej nxënësve të tij e shpjegoi këtë duke thënë: “Me njerëz të dëshirave, ai nënkuptonte teologët, pavarësisht se cila qe shkolla e tyre.”[\[16\]](#)

Ebu Jusufi, rahmet pastë, ka thënë: “Ai që kërkon dije nëpërmjet teologjisë, ka për t’u bërë heretik.”[\[17\]](#)

Hasani ka thënë: “Mos rrini me njerëzit e dëshirave, dhe as mos debatoni me ata, dhe as mos ua vini veshin fjalëve të tyre.”^[18]

Njerëzit e hadithit në gjirin e myslimanëve të hershëm ishin njëzëri në këtë pikë, dhe ka transmetime të panumërta të mosmiratimit të ashpër të saj nga ana e tyre. Ata kanë thënë se arsyeja e vetme përse Sahabët nuk kanë folur mbi të, ndonëse ata kishin më tepër dije për realitetet dhe më tepër zotësi në shprehje se kushdo tjetër, ishte se ata i dinin të këqijat që vinin prej saj. Në këtë drejtim, Pejgamberi, paqja dhe mëshira e Zotit qofshin mbi të, ka thënë: “Ata që e teprojnë do të shkatërrohen, ata që e teprojnë do të shkatërrohen, ata që e teprojnë do të shkatërrohen!”^[19] pra, ata që zhyten shumë thellë në hulumtimet dhe hetimet intelektuale.

Ata gjithashtu kanë argumentuar se në qoftë se teologjia do të ishte pjesë me të drejta të plota e fesë, ajo do të ishte gjëja më e rëndësishme për të cilën do të këshillonte i Dërguari i Zotit, paqja dhe mëshira e Zotit qofshin mbi të, dhe ai do t’ua kishte mësuar mënyrën e duhur se si bëhet ajo dhe do ta çmonte atë dhe ata që do të ishin mjeshtra të saj. Tekembramja, ai ua mësoi atyre se si të pastroheshin mbasi t’iu përgjigjeshin thirrjeve të natyrës,^[20] dhe i nxiti ata që mësonin ligjet e ndarjes së pronës dhe i lëvdoi ata që e bënë një gjë të tillë.^[21] E megjithatë, ai i shkuraçoi ata nga të folurit lidhur me paracaktimin, duke iu thënë: “Mbani gojën!”^[22]

Sahabët, Zoti qoftë i kënaqur prej tyre, e respektuan këtë. Të shkosh përtej mësuesit tënd është pafytyrësi dhe padrejtësi, dhe ata janë mësuesit dhe shembujt tanë, ndërkohë që ne jemi studentët dhe ndjekësit e tyre.

Pala tjetër ka argumentuar se në qoftë se teologjia është e dënueshme për shkak të termave teknikë si “substancë”, “esencë”, dhe terma të tjerë të pazakontë që Sahabët, Zoti qoftë i kënaqur prej tyre, nuk i kanë përdorur, atëherë [teologjia] nuk është disiplina e vetmeqë e bën këtë, sepse nuk ka asnjë shkencë të vetme për të cilën nuk janë krijuar terma teknikë për të ndihmuar në kuptim. Kjo është e vërtetë për shkencat e hadithit, komentarin kuranor, dhe jurisprudencën. Sikur Sahabëve t’iu prezantoheshin terma teknikë si *nakd* [analogji e rreme], *kesr* [ekuivalencë e rreme], *terkib* [analogji kompozicionale], *ta’dije* [tranzicion i premisë], *fesad el-uad’* [zbatim i rremë] dhe të tjera çështje të tilla që lidhen me analogjinë ligjore, ata nuk do t’i kuptonin ato kurrsesi. Shpikja e termave të reja teknike për t’iu referuar me saktësi koncepteve nuk është më e ndryshme nga shpikja e një lloji të re ene në të cilën të mbash sende të ligjshëm.

Në qoftë se, në krahun tjetër, ata thonë [se] teologjia është e dënueshme për shkak të kuptimit të saj, atëherë me të ne nuk kemi për qëllim asgjë tjetër përveç njohjes së argumenteve se bota është kontingjente, Krijuesi është Një, dhe cilësitë e Tij janë ato të përshkruara nga shpallja. Përse duhet të jetë e ndaluar që të njihet Zoti i Lartësuar nëpërmjet argumenteve racionale?

Dhe nëse teologjia është e dënueshme për shkak të argumentimit, partizanisë, armiqësisë, dhe zemërimit ku ajo mund të çojë, atëherë të gjitha këto janë të ndaluara dhe duhet detyrimisht të shmangen. Në mënyrë të ngjashme, edhe studimi i hadithit, interpretimi kuranor, dhe jurisprudenca mund të çojnë në arrogancë, krenari, syfaqësi, dhe ambicie, dhe të gjitha ato janë të ndaluara dhe, si të tilla, duhet të shmangen; e megjithatë, ne nuk themi se këto shkenca janë të ndaluara për shkak të pasojave të tyre të mundshme. Si mund të jetë i dënueshëm diskutimi, hulumtimi, dhe studimi i argumenteve racionale kur Zoti i Lartësuar thotë: “*Thuaj: Sillni argumentin tuaj* [2:111], dhe thotë: *se ata të cilët u shuajtën [nëpërmjet mosbesimit] do të shuhën me argument dhe ata të cilët jetuan [në besim] do të jetojnë me argument*

[8:42], dhe thotë, *Ti nuk ke asnjë autoritet për këtë [pretendim] [10:68]*; domethënë, me çdo evidencë apo argument racional (*burhan*). Dhe Ai thotë: *Me Zotin është argumenti largpamës [6:149]* dhe thotë, *A nuk keni medituuar mbi atë i cili argumentoi me Ibrahimin lidhur me Zotin e tij ... Kështu jobesimtari u kaplue [nga habia] [2:258]*; në atë ajet, Ai, qoftë i Dëlirësuar, flet me fjalë lavdërimi për atë se si Ibrahim i mposhti rivalin e tij nëpërmjet argumentit dhe debatit. Ai, i Lartësuar, gjithashtu thotë, *Dhe ai ishte argumenti Ynë [definitiv] (huxhxhe) të cilin Ne ia dhamë Ibrahimit kmundër popullit të tij [6:83]*, dhe thotë, *Ata thonë, "O Nuh, ti ke polemizuar [me] ne dhe nuk ke hequr dorë nga polemika me ne" [11:32]*. Në narrativën e Faraonit, i Lartësuar na tregon se si ai tha: *Dhe çfarë është Zoti i botëve [26:23]*, e deri te fjalët e Tij, *Madje edhe sikur unë t'ju sillja një argument të qartë? [26:30]*.

Përmbledhtazi, Kurani që nga fillimi e deri në fund është një debat me jobesimtarët. Teologët i bazojnë argumentet e tyre për unitetin [e Zotit] në fjalët e të Lartësuarit: *Sikur në qiell dhe në tokë të kishte patur perëndi të tjera përveç Zotit, ato [qielli dhe toka] do të ishin rrënuar [21:22]*, argumentet e tyre për profetësinë në fjalët e Tij: *Dhe nëse ju jeni në dyshim në lidhje me atë që Ne i kemi shpallur robit Tonë [Muhamedit], atëherë sillni një sure të ngjashme me të [2:23]*, dhe argumentet e tyre për ringjalljen mbi fjalët e të Lartësuarit: *Thuaj: "Ai do t'u japë atyre jetë, Ai i cili i krijoi ata herën e parë" [36:79]*. Ka shumë shembuj të tjerë si këto.

Pejgamberët, paqja e Zotit qoftë mbi ta, nuk sosën së argumentuari dhe debatuari me ata të cilët u orvatën t'i përgënjeshtrojnë ata. Zoti thotë: *"Argumentoni me ata në mënyrën më të mirë" [16:125]*. Edhe Sahabët, Zoti qoftë i kënaqur me ata, gjithashtu kanë argumentuar dhe debatuar me [ata të cilët] mohonin [*teuhidin*], por vetëm kur qe e nevojshme, dhe në epokën e tyre nevoja për një gjë të tillë ka qenë e vogël.

I pari që themeloi praktikën e të ftuarit heretikëve për tek e vërteta nëpërmjet debatit ishte Ali bin Ebu Talibi, Zoti qoftë i kënaqur prej tij, kur ai dërgoi Ibn Abasin, Zoti qoftë i kënaqur prej tij, për të folur me Havarixhët.[\[23\]](#)

Ai tha: "Çfarë të mete shihni tek imami juaj?"

Ata thanë: "Ai luftoi, por nuk zuri as robër e as plaçkë."

Ai tha: "Kjo [pra, zënia e robërve apo e plaçkës] bëhet vetëm kur luftohet kundër jobesimtarëve. Pa më thuaj – sikur Aishja të ishte zënë robinjë në betejën e devesë dhe t'ju ishte dhënë njërit prej jush në hisen tuaj, a do të ishit sjellë ju me atë si një robinjë e zakonshme, kur vetë Kurani e quan atë nënën tuaj?"[\[24\]](#)

Ata thanë jo, dhe rreth dy mijë prej tyre hoqën dorë nga rebelimi i tyre si pasojë e argumentit të tij.[\[25\]](#)

Përcillet se Hasani bëri debat me një pjesëtar të sektit të Kaderijve[\[26\]](#) dhe ia arriti që ta bindte që të hiqte dorë nga herezia e tij. Vetë Ali ibn Ebu Talibi, Allahu ia fisnikëroftë fytyrën, bëri debat me një pjesëtar të sektit të Kaderijve.

Abdullah ibn Mes'udi bëri debat lidhur me besimin me Jezid in Amire. [Në vijim është debati në fjalë, sh.p.]

Abdullahu ka thënë: "Të thuash 'unë jam besimtar' është të thuash 'unë kam për të qenë në xhenet.'"

Jezid ibn Amire ka thënë: “O Sahab i të dërguarit të Zotit, s.a.u.s., ky është një gabim nga ana jote. Besimi është të besosh në Zot dhe në ëngjëjt e Tij, në librat e Tij dhe të dërguarit e Tij, dhe në ringjalljen dhe në llogaridhënie, dhe të falësh namazin, të agjërosh, dhe të japësh zekatin. Ne jemi fajtorë për gjynahet, dhe vetëm nëse do të dinim se ato janë falur mund të thonim se ne jemi njerëz të xhenetit. Për shkak të kësaj, ne themi se ne jemi besimtarë, jo se ne jemi njerëz të xhenetit.”

Ibn Mes'udi tha: “Pasha Zotin, ti ke të drejtë, dhe unë e kisha gabim.”[\[27\]](#)

Mbetet për t'u thënë se ata përfshiheshin [në debat] vetëm rrallëherë dhe shkurtimisht, jo shpesh dhe gjerë e gjatë. Ata përfshiheshin [në debat] kur e kërkonte nevoja, dhe nuk hartonin vepra mbi këtë, nuk e jepnin mësim atë dhe as nuk e bënë atë një vokacion. Është thënë se arsyeja përse ata rrallëherë kanë hyrë [në debat] ka qenë se kishte pak nevojë për një gjë të tillë, për shkak se herezia/bidati nuk ishin bërë ende gjerësisht të përhapura në atë kohë.

Sa i përket faktit se ata flisnin shkurt, kjo ndodhte për shkak se qëllimi ishte që ta bënin bashkëbiseduesin që të heshtte dhe ta mësonin atë, të shpërfaqnin të vërtetën, dhe të flaknin tutje dyshimet; nëse ai do të kishte dyshime apo objeksione të shumta, nuk ka asnjë fije dyshimi se ata do ta kishin vijuar diskutimin për aq kohë sa të lypte nevoja. Mbasi fillonte diskutimi, ata, si të thuash, nuk e bënin hesap nevojën.

Sa i përket faktit se ata nuk e jepnin mësim [teologjinë/kelamin] apo nuk shkruanin vepra mbi të, e njëjta gjë vlen edhe për jurisprudencën, egzegjzën kuranore, dhe hadithin. Nëse është e lejuar që të shkruhen vepra jurisprudence dhe të diskutohen rrethana hipotetike që gati-gati nuk ndodhin asnjëherë në realitet, qoftë edhe për t'u përgatitur për rastin e mundshëm, ndonëse të pagjasë, që ato të ndodhin, apo thjesht si një ushtrim intelektual, atëherë ne duhet të na lejohet gjithashtu që të organizojmë metodat e argumentimit në përgatitje për një kohë kur mund të na jenë të nevojshme, siç është rasti kur lindin dyshime apo kur shfaqet një heretik, apo, përndryshe, thjesht si ushtrim intelektual, apo për të ruajtur argumentin në mendje kështu që, kur ai të na nevojitet, të mund të parashtrohet me shpejtësi e pa vonesë, pikërisht sikurse armët gatiten në kohë paqeje për ditën kur te dera të trokasë lufta. Kjo është gjithçka që mund të thuhet lidhur me dy palët e kësaj çështjeje.

***

Në qoftë se ju do të më pyesni se cilën anë mbaj unë, unë do të thoja se e e vërteta është që është ishte gabim po të thuhet se [teologjia] është e dënueshme në të gjitha rastet apo se ajo është e lëndueshme në të gjitha rastet. Në të vërtetë, duhet bërë një dallim.

Së pari, dije se diçka mund të ndalohet në vetvete, siç është vera apo cofëtina. Me “në vetvete”, unë dua të them se arsyeja përse ajo është e ndaluar është për shkak të diçkaje që është e qenësishme për to, gjegjësisht, në këto raste, dehja dhe vdekja. Në qoftë se do të na pyesnin lidhur me një rën prej këtyre gjërave, do të thonim pa kushtëzim se ato janë të ndaluara. Le të mos i trazojmë ujërat tani me konsideratën se cofëtina është e ligjshme në kohëra të nevojës së domosdoshme, apo se është e lejuar që të konsumohet verë nëse të ka ngecur diçka në grykë dhe nuk ke asgjë tjetër për ta hequr.^[28]

Gjëra të tjera janë të ndaluara për shkak të diçkaje të jashtme për to, siç është shitja e diçkaje që ti ke premtuar tashmë t’ia shesësh sivëllait mysliman gjatë periudhës kur ka ende një opsion për ta anuluar, apo të shesësh [diçka] gjatë ezanit të namazit [të xhumasë], apo të hash dhé, gjë kjo që është e ndaluar për shkak të pasojave të dëmshme të saj.

Kjo më pas ndahet në dy kategori: janë ato gjëra që shkaktojnë dëm si në sasi të mëdha ashtu dhe në sasi të vogla, rast ky në të cilin ato gjykohen se janë të paligjshme; një shembull është çdo helm që vret si në doza të mëdha ashtu dhe të vogla. Më pas janë ato gjëra që bëjnë dëm vetëm në sasi të mëdha, rast ky në të cilin ato gjykohen se janë të ligjshme; një shembull është mjalti, i cili është i dëmshëm për një person që ka ethe kur merret në doza të mëdha. Një tjetër shembull është ngrënja e dheut. Kështu, kur balta dhe vera gjykohen se janë të ndaluara ndërkohë që mjalti gjykohet se është i ligjshëm, ky vendim është i bazuar mbi gjendjen e zakonshme të gjërave. Kur vjen puna tek diçka e re që ka pasoja të ndryshme në situata të ndryshme, atëherë gjëja më e mirë dhe më e sigurtë që duhet bërë është që çdo situatë të trajtohet në mënyrë të pavarur.

***

Duke iu rikthyer temës së teologjisë, ne mund të themi se ajo ka edhe dobi potenciale edhe dëme potenciale në ato situata ku ajo është dobiprurëse, ajo gjykohet si e lejuar, e rekomanduar, apo madje edhe e detyrueshme, në varësi të situatës. Në ato kohëra dhe vende ku është e dëmshme, ajo gjykohet si e ndaluar.

Dëmet potenciale [të teologjisë] janë se ajo mund të ngrejë dyshime dhe të turbullojë bindjet, që [më pas] nuk qëndrojnë më në një themel të palëkundur dhe të patundur. Kjo është diçka që ndodh në fillim, dhe nuk ka asnjë garanci se ajo çka është humbur mund të rifitohet me argumente racionale, pasi ajo ndryshon nga personi në person. Këto janë dëmet e saj potenciale ndaj besimit të vërtetë.

Një tjetër dëm potencial i [teologjisë] është [se ajo] forcon heretikët në besimin e tyre heretik dhe i bën zemrat e tyre që të jenë më tepër të qeta me të, kështu që ata janë më të nxitur që ta predikojnë atë dhe të këmbëngulin mbi të. Megjithatë, ky dëm është rezultat i zellit militantesk që vjen nga debati; kjo është arsyeja përse vëreni se njeriut të zakonshëm nga një sekt heretik mund t’i kthehet shumë shpejt mendja me fjalë të buta, gjithmonë nëse ai nuk është nga një vend ku argumenti dhe zelli militantesk janë mjaft të zakonshme, në të cilin rast edhe nëse i gjithë njerëzimi do të bëhej bashkë për të hequr herezinë nga zemra e tij, ata nuk do të mund ta realizonin një gjë të tillë. Dëshira, partizania, dhe urrejtja për rivalët dhe oponentët e pushtojnë zemrën e tij dhe e pengojnë atë që të shohë të vërtetën, deri në atë pikë sa që po ta pyesnin atë: “A do të doje që Zoti i Lartësuar ta hiqte perden për ty dhe të

tregonte para syve se rivali yt është me të drejtën?”, ai do ta refuzonte këtë nga frika se rivali i tij do të ngazëllehej me disfatën e tij. Kjo është sëmundja vdekjeprurëse që përhapet nëpër tokë dhe nëpër njerëz. Ajo është një lloj prishjeje e shkaktuar nga ata të cilët përfshihen në debate militanteske.^[29] Këto janë dëmet potenciale të teologjisë.

Sa iu përket dobive potenciale të teologjisë, mund të imagjinohet se dobia e saj është se ajo shpalos realitetet dhe bën të mundur që ato të njihen ashtu siç janë – por ama kjo nuk është kurrsesi e vërtetë. Teologjia nuk ofron mjetet për të arritur atë qëllim fisnik, dhe ndoshta ajo më tepër ndihmon që të shtohet pështjellimi dhe kequdhëzimi se sa shpalosja dhe mësimet. Në qoftë se ju e dëgjoni këtë nga një dijetar i hadithit apo një literalist ekstrem, ju mund të imagjinoni se këtu thjesht bëhet fjalë për njerëz që e urrejnë atë që ata nuk e dinë; kështu që le ta dini se këtë po jua thotë një njeri i lexuar në teologji, [një njeri] i cili hoqi dorë prej saj mbasi e zotëroi atë mjeshtërisht, [një njeri i cili] u zhyt në të deri në skajin më të largët ku mund të ketë shkuar ndonjëherë një teolog, e më pas rroku kuptimin e thellësive të shkencave të tjera që janë forma të teologjisë, dhe më pas kuptoi me siguri se udha drejt realiteteve të gnozës është e mbyllur nga ai drejtim [pra, nga drejtimi i teologjisë].

Në bazë të fjalës sime, më e shumta që mund të arrijë teologjia është që të zbulojë dhe të hedhë dritë mbi çështje të caktuara të kufizuara, dhe kjo vetëm rrallëherë; dhe këto çështje janë gjëra të qarta që mund të kuptohen pothuajse pa u kredhur aspak në artin e teologjisë. Ç’është e vërteta, ajo nuk ka tjetër vetëm se një dobi të vetme: mbron akiden e njerëzve të thjeshtë sikurse ne e konturoam më sipër, dhe ruan [akiden] nga dyshimet e heretikëve nëpërmjet llojeve të ndryshme të argumentimit. Njeriu i zakonshëm është i dobët dhe mund të turbullohet nga argumentet e heretikut, madje edhe në qoftë se ai është i prishur; dhe të luftuarit e një gjëje të prishur me një tjetër gjë të prishur mund ta davarisë atë. Njerëzit e kanë detyrim që të kakpen fort pas akides që ne kemi ravijëzuar, Sheriati e ka porositur teologjinë për shkak të dobive që u sjell atyre në jetën e tyre fetare dhe tokësore, dhe myslimanët e hershëm punëdrejtë kanë rënë dakord njëzëri për këtë. Dijetarëve u kërkohet që ta mbrojnë këtë akide të njerëzve të thjeshtë nga pështjellimi që vjen prej heretikëve, pikërisht sikurse sundimtarit i kërkohet të mbrojnë pronën e tyre nga sulmet e pushtuesve dhe hajdutëve.

Tani që kemi renditur dobitë dhe dëmet e saj, njeriut duhet të bëhet si një doktor i zoti në atë se si ai i përdor ilaçet e rrëzikshme – [ai duhet] ta japë udhëzimin për të vetëm kur ta shohë se është e përshtatshme: në kohën e kërkuar, dhe në sasinë e kërkuar.

Nëpërmjet një specifikimi të mëtejshëm: njerëzit e thjeshtë të angazhuar në zanate dhe profesione duhen lënë të qetë me doktrinën e shëndosha në të cilat ata besojnë, për sa kohë që atyre iu është mësuar akideja e saktë të cilën ne e ravijëzoam sa më sipër. T’iu mësohet atyre teologjinë nuk do të ishte vetëm se e dëmshme për ata, pasi ajo do t’iu nguliste dyshime atyre dhe do ta bënte bindjen e tyre që të luhatej në mënyrë të atillë sa që ajo nuk mund të korrigjohej.

Sa i përket njeriut të thjeshtë i cili ka besime heretike, ai duhet ftuar rishtazi drejt të vërtetës me mirësi, jo me rigorozitet militant, dhe me fjalë të buta që bindin shpirtin dhe prekin zemrën, me citime nga Kurani dhe hadithet përzier me këshillim e qortim të aftë. Kjo është më dobiprurëse se sa debatimi në stilin e teologëve, pasi në qoftë se njeriu i thjeshtë e dëgjon atë, ai do të mendojë se kjo është thjesht hile retorike që teologu e ka mësuar në mënyrë që t’ua marrë mendjen njerëzve që të pranojnë besimet e tij; dhe madje edhe në qoftë se ai nuk është në gjendje që t’i përgjigjet asaj vetë, ai do ta marrë si të mirëqenë se teologët e shkollës së tij do të jenë në gjendje që ta bëjnë këtë.

Është e ndaluar që të debatohet me secilin prej këtyre të dyve, apo me çdokënd që zhvillon dyshime

lidhur me diçka; dyshimet e tij duhen davaritur me fjalët të mira dhe me këshillim dhe me argumente të thjeshta të cilat ai mund t'i pranojë; [njeriu duhet] të qëndrojë larg thellësive të teologjisë.

Argumentimi mund të jetë dobiprurës vetëm në një rrethanë, gjegjësisht kur një njeri i thjeshtë përvetëson një besim heretik mbasi dëgjon një argument, rast ky në të cilin argumenti në fjalë duhet kundërshtuar me një tjetër të të njëjtit lloj, kështu që ai t'i rikthehet besimit të vërtetë. Kjo zbatohet vetëm kur personi është nga natyra i tërhequr për nga debati dhe, kësodore, nuk mund të lëkundet nga këshillimi dhe qortimet e zakonshme. Një personi i tillë ka përfunduar në një gjendje ku e vetmja kurë është argumentimi, dhe, kështu, është e lejuar që ajo t'i jepet atij.

Kjo zbatohet në trojet ku herezia është e rrallë dhe ku nuk ka shumë shkolla të ndryshme mendimi. Në vende të ndryshme, nuk ka nevojë për diç më tepër se sa kredoja që ne kemi ravijëzuar, dhe nuk kërkohen argumente rationale nëse nuk shfaqet një dyshim, mbas së cilës gjë ata duhet të administrohen ashtu siç është e nevojshme.

Kurse në tokat ku herezia është gjerësisht e përhapur dhe madje edhe fëmijët kanë rrezik që të mashtrohen, nuk ka asnjë dëm që atyre t'iu mësohet teologjia në nivelin e librit tonë *el-Risale el-Kudsijje*.^[30] Kjo do t'i mbrojë ata nga pasojat e çdo argumenti heretik me të cilin ata mund të ballafaqohen. Bëhet fjalë për një traktat të shkurtër, dhe ne e kemi bërë atë pjesë të këtij libri për shkak se është i shkurtër.

Në qoftë se një person inteligjent nxitet nga inteligjenca e tij drejt një pyetje të veçantë, apo një dyshim lind të mendjen e tij, kjo do të thotë se një sëmundje e rrezikshme është shfaqur dhe një ligështi ka dalë në pah, dhe nuk ka asnjë dëm që kjo ligështi të kurohet duke e sjellë atë njeri në nivelin e librit tonë *el-Iktisad fi l-i'tikad*, gjë që konsiston prej rreth 50 faqe dhe nuk të devijon nga tema e parimeve të akides drejt fushave të tjera të interesit për teologët.

Në qoftë se kjo e bind atë, atëherë kjo punë mbaron me kaq. Nëse jo, kjo do të thotë se ligështia është bërë kronike, dobësia kritike, dhe sëmundja e rëndë, dhe mjeku duhet ta trajtojë atë me sa më tepër kujdes dhe të presë për dekretin e Zotit për të, derisa e vërteta t'i zbulohet atij nga Zoti Vetë. Përndryshe, dyshimi dhe pasiguria do të vazhdojnë për sa kohë që të jetë e shkruar të vazhdojë.

Përmbajtja e atij libri dhe e librave të tjerë në nivelin e tij ka të ngjarë që të jetë dobiprurës. Sa iu përket fushave që shtrihen jashtë përmbajtjes së tij, ato janë të dy llojeve:

Lloji i parë është studimi i gjërave që janë të jashtme për parimet e akides, siç janë prirjet, gjenerimet, ^[31] perceptimet, dhe pyetjet siç është, për shembull, nëse pamja ka një të kundërt të quajtur "pengesë" apo "verbëri", dhe nëse kjo e kundërt vërtet ekziston, nëse ajo është një pengesë e vetme e të gjitha gjërave të dukshme, apo nëse çdo gjë e dukshme ka një pengesë të sajën, dhe vogëlsira të tjera keqduhëzuese.

Lloji i dytë është shtrirja e këtyre argumenteve rationale përtej arealit të atyre parimeve, dhe që atyre t'iu shtohen pyetje e përgjigje të tjera. Kjo është gjithashtu një përpjekje që nuk shton asgjë, përveç keqduhëzimit dhe injorancës, atij që nuk është bindur tashmë nga sasia e mëparshme [e argumenteve, pyetjeve, dhe përgjigjeve]; për disa, ligjërimi e shton ndërdushjen e [problemit] dhe e bën atë më të errët.

Mund të ketë nga ata që thonë se studimi i natyrës së perceptimeve dhe tendendcave është

dobiprurës për shkak se ai mpreh mendjen, dhe mendja është mjeti i fesë pikërisht sikurse shpata është mjeti [me të cilin njeriu] bën përpjekje në udhën e Zotit. Si rrjedhojë, nuk ka asnjë dëm që ajo të mprehet. Kjo është si të thuash se loja e shahut të mpreh mendjen, dhe, si rrjedhojë, ajo duhet të bëhet një [praktikë] fetare, gjë që është absurde. Mendja mund të mprehet nëpërmjet shkencave të tjera të Islamit që nuk parashtrojnë rreziqe të ngjashme.

Tanimë ju keni njohur aspektet e dënueshme dhe të lëndueshme të teologjisë, situatat në të cilat ajo është ose e lëndueshme ose e dënueshme, dhe tipet e njerëzve të cilët mund të përfitojnë prej ose mund të mos përfitojnë prej saj.

***

Ju mund të thoni: “Meqenëse ti ke pranuar se është e domosdoshme që herezia të flaket tutje, dhe gjatë këtyre kohëve janë shfaqur herezi të shumta, ndërsa sprovat janë bërë gjerësisht të përhapura, dhe nevoja është bërë mbizotëruese, atëherë udhëzimi në këtë shkencë duhet të shihet si një obligim i komunitar (*farz kifaje*) ngjashëm me mbrojtjen e pronës dhe të të drejtave të tjera nëpërmjet sistemit ligjor dhe atij shtetëror, dhe kështu me radhë. Në qoftë se dijetarët nuk punojnë për ta përhapur, mësuar, dhe studiuar teologjinë, ajo nuk do të zgjasë; dhe në qoftë se ajo lihet krejtësisht pas dore, ajo do të zhduket. Natyra njerëzore nuk e ka fuqinë që t’i bëjë ballë dyshimeve të ngritura prej heretikëve, derisa asaj t’i mësohet [teologjia], dhe rrjedhimisht mësimi i saj duhet parë gjithashtu si një detyrim komunitar. Kjo nuk ka qenë e vërtetë në kohën e Sahabëve, Zoti qoftë i kënaqur prej tyre, për shkak se nuk ekzistonte një nevojë e ngutshme për të.”

Atëherë, dijeni se e vërteta është që çdo tokë duhet të ketë njerëz të cilët i hyjnë kësaj shkence dhe marrin përsipër të rrezojnë dyshimet e ngritura nga heretikët të cilët shfaqen në ato troje. Me këtë, mësimi i saj do të vijojë më tej. Megjithatë, nuk është e saktë që ajo të jepet mësim në mënyrë gjithëpërfshirëse në atë mënyrë që jepen mësim jurisprudenca apo interpretimi, sepse ajo është si mjekësia, ndërkohë që jurisprudenca është si ushqimi: ushqimi nuk ka veçanërisht të ngjarë që të jetë i dëmshëm, ndërkohë që mjekësia ka tej mase të ngjarë të jetë e tillë, për shkak të të gjitha dëmeve potenciale që ne i kemi përvijuar këtu.

***

Dijetari i teologjisë duhet t’ia japë mësim këtë shkencë vetëm atyre të cilët kanë këto tri cilësi:

E para është që ata t’i kushtohen vetëm studimit dhe të mos kenë asnjë angazhim dynjasor, sepse ata që kanë profesione e zanate do të jenë tejet të zënë që të përfundojnë studimet e tyre dhe të eliminojnë dyshimet që mund të shfaqen.

E dyta është se ata kanë inteligjencë, shkathtësi, dhe elokuencë, për shkak se një person jo-inteligjent nuk do të përfitojë nga kuptimi, dhe një person mendje-shkurtër nuk do të përfitojë nga ndonjë

argument. Njerëz të tillë kanë më tepër të ngjarë që të dëmtohen nga teologjia se sa të përfitojnë prej saj.

E treta është që ata të jenë natyrshëm punëdrejtë, fetarë, dhe të devotshëm dhe që ata të mos drejtohen nga dëshirat (*sheheuat*).^[32] Një person i mallkuar do të heqë dorë nga besimi që në dyshimin më të vogël, sepse kjo e çliron atë nga të gjitha kufizimet dhe ia largon atij barrierën ndërmjet tij dhe të gjitha llojeve të kënaqësisë. Ai nuk do të punojë për të hequr dyshimet në mendjen e tij, por në të vërtetë do t'i inkurajojë ato kështu që ai mund ta çlirojë veten nga vargonjtë e përgjegjësisë [fetare]. Në këtë mënyrë, studimi i teologjisë më tepër ka për ta korruptuar atë se sa ta ndreqë.

Tani që jeni njohur me këto hollësi, ju mund të kuptoni qartë se lloji i argumentimit teologjik që është i lëndueshëm është ai i përbërë nga argumente kuranore në formën e fjalëve të mira që prekin zemrën dhe bindin shpirtin, pa u kredhur në hollësira dhe detaje që nuk kuptohen nga pjesa më e madhe e njerëzve; dhe në qoftë se ata vërtet i kuptojnë ato, ata do të mendojnë se ato janë hlera dhe artifice të përdorura nga teologu me qëllimin për t'i mashtruar, dhe [ata do të mendonin] se [këto hlera] mund të rrëzohen nga çdo hileqar tjetër me aftësi të ngjashme.

Duhet të kuptoni se Shafiu dhe myslimanët e hershëm e kanë ndaluar zhytjen në këtë shkencë dhe të kushtuarit studimit të saj vetëm për shkak të dëmeve potenciale të saj që i kemi përvijuar tashmë. Gjithashtu duhet të kuptoni se shembujt që cituam nga Ibn Abasi që ka debatuar me Havarixhët dhe nga Aliu që ka debatuar me Kaderijtë, e kështu me radhë, ishin argumente teologjike të qarta dhe të dukshme dhe janë përdorur në kohë kur ishin të nevojshëm; dhe kjo është gjithnjë e lëndueshme. Është qartësisht e vërtetë se nevoja për të ndryshon nga epoka në epokë, dhe, si rrjedhojë, nuk është kurrësesi e çuditshme po të thuhet se gjykimi mbi të mund të ndryshojë në po të njëjtën mënyrë.

Ky është gjykimi që ka të bëjë me këtë akide, sipas së cilës njerëzimi duhet të adhurojë, dhe [ky është] gjykimi mbi udhën e drejtë për ta mbrojtur dhe ruajtur atë. Sa i përket heqjes së dyshimeve, shpërfaqjes së realiteteve, përfundimit të njohjes së gjërave sikurse ato janë në të vërtetë, dhe grumbullimi i të fshehtave të simbolizuara nga gjuha e jashtme e kësaj akideje, mënyra e vetme për ta zgjidhur këtë është nëpërmjet përpjekjes shpirtërore, luftës kundër dëshirave të tua, të kthyerit e të gjithë qenies tënde drejt Zotit, dhe duke ruajtur mendimin e përqendruar të kulluar të çlirët nga turbullirat e argumenteve. Kjo është mëshirë nga Zoti i Plotfuqishëm që iu jepet atyre të cilët ia ekspozojnë veten e tyre puhizave që e bartin atë, në përpjestim të drejtë me furnizimet e tyre dhe përpjekjet e tyre si edhe me zotësitë e tyre dhe dëlirësinë e zemrave të tyre. Ky është një oqean që i ka thellësitë të parrokshme nga kuptimi, dhe as brigjet e tij nuk janë të arritshme.

Përktheu: Arjol Guni

Referenca

[1] “Ata duhet ta mësojnë atë përmendësh në zemrat e tyre aq mirë sa që ata të mos e harrojnë atë dhe në atë mënyrë që ajo të zërë rrënjë në vetet e tyre derisa të bëhet si një gur që është gdhendur dhe nuk kërcënohet nga nocionet kontradiktore.” Zabidiu, *It'haf*, 2:42.

[2] Botime të tjera kanë “mësimdhënie” (*ta'lim*) në vend të “imitim” (*taklid*).

[3] Një tjetër botime ka “duke e bërë atë më të madhe”

[4] “Thelbi i asaj çka autori thotë këtu është se fëmijëve dhe njerëzve të thjeshtë nuk duhet t’iu mësohet më tepër se sa akideja që ai e përmbledh më sipër, duke qenë se ajo mjafton për t’i bindur ata dhe për t’i mbrojtur ata nga rënia në punë të dëmshme.” Zabidiu, *It'haf*, 2:46.

[5] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1788. Gjëja që ai refuzoi të përcillte ishte gjykimi i tij se Kurani ishte i krijuar.

[6] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1789.

[7] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1790.

[8] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1791. Kjo është për të treguar pakënaqësinë e tij me veprimet e Hafsit, dhe jo ndaj tij si person. Myslimanët e hershëm besonin me sinqeritet se veprimet, thënien, dhe besimet e tyre përfaqësonin diçka më të madhe se sa dëshirat, kureshtja, dhe nxënia e tyre. Ata besonin se ata duhet të ruanin standarte të larta dhe e shihnin veten si shembuj dhe rojtarë për breznitë e ardhshme, pikërisht sikurse pararendësit e devotshëm (*el-selef el-salih*) të myslimanëve i kishin mësuar ata nëpërmjet mësimëve dhe veprimeve të tyre. Si rrjedhojë, ai ndjente nevojën për të thënë me fjalë pakënaqësinë ndaj veprimeve të Hafsit. Megjithatë, breznitë e mëvonshme të myslimanëve i hulumtuan këto dhe shumë problematika të tjera teologjike në hollësi; një shembull i kësaj është Fahrudin el-Razi (vd. 606/1210), i cili ka shkruar vëllime të tëra mbi këtë çështje dhe ka mbrojtur teologjinë sunite kundër grupeve të shumta të epokës së tij, përfshirë dhe mutezilitët.

[9] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1792.

[10] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1792.

[11] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1793.

[12] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1796.

[13] “Secili prej tyre ishte imam i rangut të parë dhe udhërrëfyes për myslimanët. Duhet gjykuar se el-Harithi ka folur kur ishte e nevojshme për të folur, dhe se të dy ata kishin të drejtë nga një perspektivë e caktuar. Allahu i faltë të dy ata.” Zabidiu, *It'haf*, 2:49.

[14] Ebu Talib el-Mekki, *Kut el-kulub*, 1:138.

[15] El-Lalika'i, *Sherh usul i'tikad ehl el-sunne*, 1-144. “Kjo do të thotë se nuk duhet të mbështetesh mbi këto argumente për shkak se ato mund të zëvendësohen gjithnjë nga argumente më të forta.” Zabidiu, *It'haf*, 2:49.

[16] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1800.

[17] Ebu Talib el-Mekki, *Kut el-kulub*, 1:139.

[18] Darimiu, *Sunen*, 415 dhe Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1803.

[19] Muslimi, 2670.

[20] Si te Muslimi, 262.

[21] Si te Tirmidhiu, 2091; Ibn Maxhe, 2719.

[22] Taberaniu, *el-Mu'xhem el-kebir*, 2:96; dhe Ebu Nu'ajmi, *Hilje*, 4:108.

[23] Sipas Shahrastanit: "Cilido që ka kundërshtuar (*harexh*) udhëheqësin e vërtetë (*imam*) në atë që shumica (*xhema'at*) ka rënë dakord quhet Harexhi (shumës Havarixh), pavarësisht se kur ndodh akti i kundërvënies, qoftë në kohën e Sahabëve të të Dërguarit, [gjatë periudhës së] imamëve të udhëzuar apo mbas tyre, gjatë kohës së atyre të cilët i ndjekin ata [gjatë periudhës së çdo] imami në çdo kohë." *El-Milel ue-nihal*, 132. Historikisht, Havarixh i referohet grupit që kundërshtoi Ali ibn Ebu Talibin në betejën e Sifinit; specifikisht i referohet el-'Ashathi ibn Kajs el-Kindit, Mus'r ibn Fedki el-Temimi, dhe Zejd ibn Hasin el-Ta'xh.

[24] Havarixhët Ali ibn Ebu Talibin e cilësonin heretik, dhe argumenti i tyre për këtë ishte se ai nuk mori plaçkë luftime në betejën e devesë. Ibn Abasi pyeti se si mund të zinte ai robër kur Aishja (nëna e besimtarëve dhe bashkëshortja e Pejgamberit) do të kishte qenë ndër ata që do të ishin zënë robër. Sikur ajo të ishte zënë robinjë, kjo do të kishte qenë një shkelje e gjykimit të qartë kuranor se bashkëshortet e Profetit duhen trajtuar si nënat e besimtarëve dhe rrjedhimisht nuk mund të ziheshin robër në betejë. Kështu që baza për të shpallur Ali ibn Ebu Talibin heretik ishte e pavlefshme.

[25] Ibn Abdylberri, *Xhemi bejan el-'ilm ue fadlih*, 1834, i shkurtuar. Gjithashtu jepet nga Ebu Nuajmi, *Hilje*, 1:318.

[26] Kaderitë besonin në vullnetin e lirë të pakufizuar dhe nuk besonin në konceptin mysliman të paracaktimit. Mutezilitët adoptuan doktrinën kaderite si njërin nga parimet e tyre themelore.

[27] Shiko Ibn Asakirin, *Tarih Dimashk*, 11:461.

[28] "Kjo duket se është përgjigja ndaj një pyetjeje të pashqiptuar, pra, "Si mund të thuhet pa kushtëzim se ato janë të ndaluara, kur ato janë të dyja të lejuara në kohëra të caktuara?" Kështu që, ai u përgjigj se këto janë përjashtime të rralla që vërtetojnë rregullin." Zabidiu, *It'haf*, 2:57.

[29] Shiko, Gazaliu, *el-Iktisad fi l-i'tikad*, 77, përkthim në anglisht, 12.

[30] *El-Risale el-Kudsijje* ("Letra e Kudsit/Jeruzalemit"), kapitulli 3 i këtij libri, shërben si një komentari mbi akiden.

[31] "Prirja (*i'timad*) është një term i përdorur nga figura të tilla si Ebu Hashimi, i cili, kur ka diskutuar për shkak-pasojën, apo kauzalitetin, ka thënë se një objekt merr peshën e tij nga prirja e tij, dhe jo nga

lëvizja. Gjenerimi (*keun*, shumë *akuan*) do të thotë një substancë ka një ndryshim kualitativ pozitiv, si i kundërvënë ndaj degjenerimit apo kalbëzimit (*fesad*). Kjo fjalë përdoret gjithashtu edhe në kuptime të tjera.” Zabidiu, *It'haf*, 2:61.

[32] “Këtu ‘dëshira’ do të thotë partizani e zellshme ndaj çdo shkolle mendimi dhe dëshirë për t’u mburrur për dijen tënde.” Zabidiu, *It'haf*, 2:63.

Date Created

08/01/2022

Author

erasmusi